

ну-конспекту, створення дидактичних та навчально-методичних матеріалів. Демонстрація створених розробок та проведення практичної складової уроку з використанням комп'ютерних програм, запропонованих авторами підручників.

Тема 8. Обговорення проблем стосовно впровадження предмета «Інформатика», методичного супроводу, технічного забезпечення навчальних закладів, особливостей оцінювання учнів та правил із техніки безпеки.

Таким чином, на експрес-курсах «Розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителя початкових класів» робота з учителями спрямовується на розв'язання таких завдань, як підготовка педагогів до впровадження сучасних інформаційних технологій, розвиток творчих здібностей учнів, створення можливостей для особистісного та професійного зростання педагогічних працівників, застосування здоров'язберігаючих технологій у навчально-виховному процесі, організацію навчального простору в кабінетах інформатики для учнів початкових класів.

Незважаючи на значні досягнення, отримані в галузі перепідготовки спеціалістів із використання інформаційних технологій у професійній діяльності, доводиться констатувати, що значна кількість педагогів при застосуванні інформаційних технологій у навчально-виховному процесі відчувають певні труднощі. У зв'язку з цим формує система післядипломної освіти в галузі інформаційних технологій потребує певних змін із метою забезпечення неперервності формування інформаційної культури вчителя. Проблема полягає ще й у тому, що інформатика в початковій школі – предмет новий і на момент його впровадження в навчальних закладах України та під час навчання вчителів на курсах перепідготовки в 2012 році не було достатньої нормативно-правової бази, навчально-методичної літератури для створення освітньо-дидактичних матеріалів до уроку. З цією метою для активізації роботи в напрямі підготовки вчителів початкових класів та підтримки індивідуальної та колективної комунікації, нала-

годження зворотного зв'язку авторами статті був створений веб-сайт «Розвиток ІКТ-компетентності вчителя початкових класів» (<https://sites.google.com/site/shodynky/>), де представлено теоретичні й методологічні аспекти викладання інформатики в початкових класах, систематизовано та розміщено матеріали, напрацьовані авторами та слухачами у ході експрес-курсів, а також запропоновано відповіді на найбільш поширені запитання, що виникають у слухачів під час навчання.

Одним із важливих факторів упровадження нового Державного стандарту початкової загальної освіти є вдосконалення системи підготовки фахівців, які активно використовували та використовуватимуть сучасні засоби ІКТ у навчальному процесі. На підставі вищезазначеного варто зауважити, що з позицій компетентнісного підходу рівень освіти визначається здатністю фахівця вирішувати проблеми різної складності на основі наявних знань та досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Інформатика в початковій школі : мультимедійний посібник для вчителів початкових класів, які викладають інформатику в 2 та 3 класах / Л. М. Наконечна, В. В. Лобода. – Суми : СОІППО, 2015.
2. Особливості викладання курсу «Сходинки до інформатики» в початковій школі : навчально-методичний посібник / упор. Л. М. Наконечна, В. В. Лобода. – Суми : СОІППО, 2014. – 108 с.
3. Співаковський О. В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта» [Електронний ресурс] / О. В. Співаковський, Л. Є. Петухова, В. В. Коткова. – Херсон, 2011. – 267 с. – Режим доступу : <http://lib.kherson.ua/>. – Назва з екрана.

Дата надходження до редакції: 13.01.2016 р.

УДК 373.5.091.212 : 159.923.2

Оксана МІЩЕНЯ,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки початкової освіти

Рівненського державного гуманітарного університету

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розглянуто проблему формування самосвідомості молодших школярів у її історичному аспекті та в сучасних психолого-педагогічних дослідженнях. Проаналізовано поняття «самосвідомість» молодшого школяра та доведено, що самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як особистості, власної діяльності, стосунків з іншими

людьми, своїх дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо.

Ключові слова: *самосвідомість, самопізнання, самооцінка.*

В статтє рассмотрена проблема формирования самосознания младших школьников в историческом

аспекте и в современных психолого-педагогических исследованиях. Проанализировано понятие «самосознание» младшего школьника и доведено, что самосознание – это осознание человеком себя как личности, своей деятельности, отношений с другими людьми, собственных действий и поступков, их побуждений, целей, умственных, моральных, физических качеств и т.д.

Ключевые слова: самосознание, самопознание, самооценка.

The article deals with the problem of self-consciousness formation of junior students in its historical aspect and contemporary psychological and pedagogical researches. The concept of self-consciousness has been investigated and it has been proved, that self-consciousness is personality's becoming aware of himself as a personality, his activity, relationships with others, his deeds, and behaviour, his motives, goals, mental, moral, physical features etc.

Key words: self-consciousness, self-perception, self-esteem.

Постановка проблеми. Аналіз історичної ретроспективи розвитку суспільства свідчить, що кардинальне реформування суспільних відносин завжди актуалізувало в громадській свідомості питання, безпосередньо пов'язані з вихованням підростаючого покоління. Тому дослідження цих проблем в Україні є закономірним наслідком соціально-економічних перетворень, які нині відбуваються в країні. Мова йде про створення нової школи, яка б плекала творчу особистість, створила б умови для повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного розвитку дитини з орієнтацією на всю різноманітність життєдіяльності в соціумі. Це спонукає до подолання усталених стереотипів, застарілих цінностей і підходів, пошуку нових ідей, створення інтелектуальної основи освітнього закладу XXI ст. – школи самореалізації особистості, життєтворчості, полікультурного виховання. Перед сучасною системою освіти постає проблема формування основ розуміння динамічно змінюваного світу, в якому особистість відчуває себе як його творцем, так і творцем самої себе, запорукою чого є гармонія людини із власним "Я" та оточуючим середовищем. Цьому повинні сприяти психолого-педагогічні дослідження, які б розкривали закономірності розвитку людини, формування її самосвідомості, особистісного ставлення до себе, власних ціннісних орієнтацій тощо.

Провідну роль в означеному питанні відіграє школа, адже лише за умови оптимального впливу вчителів, формування самосвідомості учнів здійснюватиметься організовано й цілеспрямовано. Основи людської самосвідомості закладаються ще в дитинстві, що підвищує роль початкової освіти.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Проблеми самосвідомості та її формування розглядалися в різних аспектах: філософському (І. Кант, Г. Сковорода, Сократ, Л. Фейербах та ін.), соціологічному (І. Кон, Л. Сковорцов), історичному (Б. Поршнев), психологічному (Р. Бернс, Л. Виготський, І. Кон, Г. Костюк та ін.), педагогічному (П. Блонський, А. Дістервег, Я. Коменський, К. Ушинський, В. Сухомлинський). Психолого-педагогічна спадщина минулого, підтверджена доробком

сучасних українських науковців, засвідчує, що особливості внутрішньої динаміки самосвідомості, структура і специфіка ставлення особистості до себе здійснюють регулюючий вплив на різні суттєві сторони життєдіяльності людини, на розвиток міжособистісних стосунків, формування мотивації, ініціативи та відповідальності, виховання самоповаги, гідності. Усе це актуалізує дослідження, спрямовані на вивчення педагогічних умов цілеспрямованого формування конструктивного ставлення особистості до себе, що підтверджується дослідженнями педагогів і психологів сьогодення (Р. Арцишевського, І. Беха, С. Гончаренка, І. Зязюна, Н. Ничкало та ін.). Аналіз концептуальних положень означених авторів дозволяє констатувати, що інтегроване навчання ґрунтується на розвитку творчих здібностей, спонукає учнів до аналізу та узагальнення навчального матеріалу, сприяє формуванню їх цілісного бачення природних явищ, картин світу та світогляду загалом.

Мета статті – з'ясувати стан досліджуваної проблеми в теорії та навчально-виховній практиці шкіл; розкрити сутність поняття «самосвідомість» і структурно-функціональні особливості формування самосвідомості учнів молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Самосвідомість є надзвичайно складним і багатостороннім духовним явищем, що відіграє важливу роль у різних сферах життєдіяльності людей, дає їм змогу не лише усвідомлювати себе і світ, в якому вони живуть, але й формувати свідоме ставлення до природи, суспільства, інших людей та самих себе, орієнтуватися в навколишній дійсності й у самих собі, зберігати свою цілісність та сталість у мінливих реаліях суспільного життя, займати у ньому певну позицію, гармонізувати свої стосунки із середовищем та іншими людьми.

Проблема людської самосвідомості є багатоаспектною, що підтверджується дослідженнями філософів, соціологів, психологів, педагогів. Ще в античній філософії був широко відомий вислів Сократа «Пізнай самого себе». На його думку, людина є істотою, котра постійно шукає саму себе, яка у кожен момент свого існування відчуває і звіряє умови власного існування [1].

Ґрунтовне вивчення самосвідомості людини розпочалося лише у філософії кін. XVIII – поч. XIX ст. Найбільш детально такі дослідження здійснювалися в німецькій класичній філософії, в якій проблема самосвідомості стала ключовою. І. Кант щодо цього зазначав: «Та обставина, що людина може володіти уявленням про своє «Я», безмірно підносить її над усіма іншими істотами, що живуть на Землі. Завдяки цьому вона – особистість, і в силу єдності свідомості за всіх змін, які вона може переживати, вона – та сама особистість...» [3].

Людвіг Фейербах запропонував таке розуміння самосвідомості: по-перше, він вказував, що самосвідомість може бути лише самосвідомістю людини, а не ідеї чи Бога; по-друге, самосвідомість людини є її родовою самосвідомістю, усвідомленням нею своєї родової сутності, а індивідуальна самосвідомість виникає лише внаслідок співвіднесення конкретною людиною себе зі своїм родом, тобто тільки на основі родової самосвідомості; по-третє, самосвідомість людини може виникнути тільки у процесі спілку-

вання, оскільки опосередковуючою ланкою між людиною й світом завжди є інша людина. Тобто самосвідомість може існувати в різних, зокрема й видозмінених формах, як наприклад, у релігії, де вона сприймається як самосвідомість Бога і проходить різні ступені у своєму розвитку [10].

Особливої актуальності в ХХ ст. філософські дослідження проблеми самосвідомості набули у зв'язку з визнанням людини головним об'єктом філософії.

Як зазначав О. Спіркін, «здатність до самосвідомості й самопізнання – надбання людини, яка у своїй самосвідомості усвідомлює саму себе як суб'єкта свідомості, спілкування і дії, стаючи у безпосереднє відношення до самої себе. Тільки у цій формі й може існувати самосвідомість, головна особливість якої полягає в тому, що вона орієнтована на осмислення людиною своїх дій, почуттів, думок, мотивів поведінки, інтересів, свого становища в суспільстві...»

Тому суттєвою особливістю самосвідомості є здатність мислячої людини не виділяти себе зі світу й пропоставляти себе йому. Разом із тим у самосвідомості відбувається усвідомлення особистості не як абсолютно відокремленої від світу, а в розмаїтті відносин із ним. Рівень розвитку самосвідомості може бути різним, однак провідне місце в ній займає усвідомлення вимог суспільства до особи, свого суспільного обов'язку і сенсу життя, відповідальності за доручену справу перед колективом, класом, батьківщиною і людством.

«...Сутність самосвідомості, вираженої в понятті «Я», – відзначав І. Кон, – полягає в розумінні себе як цілісності, у визначенні власної ідентичності. Самосвідомість – не сума окремих характеристик, а цілісний образ, єдина, хоча й не позбавлена внутрішніх суперечностей, установка у ставленні до самого себе». Крім того, людина може усвідомлювати себе лише у співвідношенні з іншими людьми, істотами та предметами, тобто самосвідомість виникає внаслідок співвіднесення різних форм свідомості (про предмети, саму себе), тому становить вищий рівень духовного осягнення дійсності [4].

Проаналізувавши філософські й психолого-педагогічні джерела, можна узагальнити, що першопричиною самосвідомості були не просто цікавість людини до самої себе і не випадкове співвіднесення нею своїх внутрішніх переживань та відчуттів із зовнішніми предметами, а історична необхідність оволодіння людиною стихією своєї власної діяльності, духовного закріплення і санкціонування суспільних відносин, а також підпорядкування їм індивідуальних дій, вироблення досконаліших засобів соціального контролю і регуляції людської діяльності, а відповідно, і вдосконалення цієї діяльності та її суб'єкта – ось головні причини виникнення самосвідомості у процесі суспільного розвитку.

Проблема самопізнання – одна з центральних у творчості Г. Сковороди. У своїх перших філософських творах «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» і «Симфонія, нареченная Книга Асхань о познанні самого себе» відомий філософ і педагог відзначав, що в пізнанні найголовнішим є розкриття й усвідомлення сутності людини, а пізнання себе в гармонії світу є осягненням істини буття. Самопізнання, на його думку, – важливіше для досягнення щастя, адже без самопізнання неможливо зрозуміти власного призначення [7].

На необхідності формування самосвідомості учнів у процесі суспільного виховання зауважував і К. Ушинський. Він, зокрема, зазначав: «Головною метою виховання людини може бути тільки сама людина, оскільки все інше в цьому світі (держава, народ, людство) існують тільки для людини» [9].

Проблема формування самосвідомості учнів розглядається в науковому доробку таких відомих українських педагогів ХІХ–ХХ ст., як С. Русова, Б. Грінченко, І. Огієнко, Я. Чепіга, М. Драгоманов, Г. Ващенко та ін. Вони обґрунтовували самосвідомість у тісному зв'язку з такими поняттями, як «виховний ідеал», «національне виховання», «національна свідомість», формування самосвідомості пов'язували з вихованням громадянськості, патріотизму, любові до Батьківщини. У цілому ж, розкриваючи суть і шляхи національного виховання, педагоги акцентували увагу на формуванні національної свідомості й самосвідомості на основі загальнолюдських та національних цінностей.

У наш час актуальною є також думка А. Макаренка стосовно того, що самосвідомість дитини не повинна зосереджуватися на усвідомленні нею лише власних егоїстичних інтересів. Зважаючи на це, батьки повинні значну увагу приділяти не лише почуттям дитини, а й її ставленню до людей і суспільства: «Необхідно дбати, щоб у дитини були друзі (батьки, брати, товариші), щоб її ставлення до цих друзів не було випадковим та егоїстичним, щоб інтереси друзів турбували дитину. Якомога раніше треба пробуджувати інтерес дитини до свого села або міста, пізніше – до всієї нашої країни, її історії та видатних діячів» [6].

Гуманістичний підхід до проблеми формування самосвідомості розглядав і В. Сухомлинський, який переконував, що «Людина – найвища цінність». Головне завдання вчителя, на думку педагога, полягає насамперед у «творенні Людини». Це – надзвичайно складна і відповідальна справа, яка вимагає досконалого знання людини, розуміння індивідуальних особливостей кожного учня, любові до дітей. Але, разом із тим, педагог зауважував, що «ніхто не зможе виховати людину, якщо вона сама себе не виховає». Основою самовиховання, на думку В. Сухомлинського, є самосвідомість, формування якої у школярів має важливе педагогічне значення [8].

Таким чином, самосвідомість передбачає і самопізнання, і самопроекування (самоідеалізацію), і самовідношення, зокрема самооцінку, та інші сторони.

В. Сухомлинський вважав, що виховувати саму себе людина зможе тільки тоді, коли вона знає саму себе. Але звідки в неї візьмуться ці знання? Звичайно, людина отримує їх із власного життєвого досвіду: порівнюючи себе з іншими людьми та співвідносячи з іншими живими істотами і неживими предметами. Проте цього недостатньо, адже отримані таким чином знання людини про саму себе є уривчастими, неповними, несистематизованими. Цей недолік можна усунути при допомозі школи та освіти. Підкреслюючи виняткове значення гармонійного поєднання «трьох елементів освіти» – знань про природу, суспільство і людину, педагог зазначав, що «без знань про людину освіта не була б повною...» [8].

В умовах незалежності України проблеми формування самосвідомості учнів значна увага приділяється в працях В. Кременя. Так, характеризуючи історичні виклики, перед якими постала освіта у XXI столітті, вчений відзначає необхідність сформулювати на загальносуспільному й індивідуальному рівнях «розуміння людини як найвищої цінності», права кожного стати і залишатися самим собою відповідно до своїх природних здібностей, що зможе забезпечити високий демократизм суспільства. Необхідно поєднувати національну й загальнолюдську самосвідомість, щоб людина, формуючись як патріот своєї країни, усвідомлювала реалії світу, була здатною жити і діяти в цьому світі, нести частку відповідальності за нього, бути, по суті, не тільки громадянином країни, а й громадянином світу [5].

Проблем формування самосвідомості у своїх дослідженнях торкаються також І. Бех, Н. Бібік, О. Сухомлинська та інші сучасні педагоги. Так, І. Бех наголошує на тому, що людина має бути чуйною до іншої людини, і саме на людське життя варто спрямувати погляд дитини. Явища людського життя і є головним предметом спостережень у нашій школі. Таким чином, дійсність, яка оточує дитину, насамперед вивчається нею як людське життя, що оточує її, а природа пізнається не як щось самодостатнє, а як те, в чому живе людина. Тобто саме в школі, на думку вченого, формується самосвідомість сучасного школяра [2]. Філософи і психологи розуміють його як похідне від свідомості людини, не відокремлюючи від людської природи. Змістова характеристика самосвідомості розглядається ними у тісному зв'язку з такими поняттями, як «свідомість», «самооцінка», «самопізнання», «самовдосконалення», «самоконтроль».

Висновки. Отже, самосвідомість – це усвідомлення людиною себе як особистості, своєї діяльності, стосунків з іншими людьми, власних дій та вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, моральних, фізичних якостей тощо. Тобто самосвідомість формується на ранніх етапах онтогенезу в процесі становлення власного образу, уявлення про себе, самооцінки та ставлення до себе. Особистісна самосвідомість – своєрідне ядро структури особистості, інтегруючий чинник різних виявів людської життєдіяльності, що забезпечує її цілісність, сталість у змінюваних умовах життя.

Самосвідомість є каталізатором формування особистості, що прискорює її соціальне зростання у процесі соціалізації. У наукових джерелах акцентується увага на таких функціях самосвідомості: соціально адаптивна, що орієнтує на гармонійне

узгодження соціальних, групових і особистісних поглядів, інтересів, запитів, на гуманізацію відносин між людьми; визначально-детермінуюча, що зумовлює спрямованість світогляду суб'єкта, відповідність його інтересам особистості, її життєвому самовизначенню; регулятивна, яка дозволяє регулювати ставлення людини до навколишнього світу, самої себе і сприяє формуванню цілісної та стійкої життєвої позиції особистості; виховна, що сприяє формуванню гуманістичних поглядів особистості, прилученню її до збагачення духовних цінностей; розвивальна, яка свідчить, що сформованість самосвідомості особистості є джерелом її подальшого розвитку, стрижнем життєтворчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Арцишевська М. Р. Інтеграція змісту освіти / М. Р. Арцишевська, Р. А. Арцишевський. – Луцьк : Вежа, 2007. – 316 с.
2. Бех І. Д. Категорія «ставлення» в контексті розвитку образу «Я» особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 3. – С. 9–21.
3. Кант І. Антропология с прагматической точки зрения. 1798 / И. Кант // Сочинения : в 6 т. ; пер. с нем. – М. : Мысль, 1966. – Т. 6.
4. Кон И. С. Открытие «Я» / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1978. – 367 с.
5. Кремень В. Г. Трансформації особистості в освітньому просторі сучасної цивілізації / В. Г. Кремень // Психолого-педагогічні засади розвитку особистості в освітньому просторі : матеріали методолог. семінару АПН України (Київ, 19 березня 2008 р.). – К., 2008. – С. 11–18.
6. Макаренко А. С. Проблемы школьного советского воспитания : лекции / А. С. Макаренко // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. – М. : Педагогика, 1977.
7. Сковорода Г. С. Повне зібрання творів : у 2 т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т.1. – 532 с.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3.
9. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский // Педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1990. – Т. 5.
10. Фейербах Л. Лекции о сущности религии / Л. Фейербах // Избранные философские сочинения : в 2 т. – М. : Госполитиздат, 1955.

Дата надходження до редакції: 25.01.2016 р.